

Hoppár Kíra

bírósági fogalmazó, Kaposvári Járásbíróság

Az állami büntetőhatalom kezdetei az antik Rómában

Történeti áttekintés

I. A büntetőjog meghatározása

A római jog leginkább kimunkált része kétséget kizáróan a római magánjog, ezért nem meglepő, hogy a jogászai köztudat e két fogalmat rendszerint azonosítja egymással. Mivel az általános irodalmi felfogás szerint az ókori Róma magánjoga az európai jogrendszerek alapja, a római büntetőjog jelentőségének vizsgálatával jóval kevesebben foglalkoztak, holott az éppúgy megérdemelné az utókor elismerését, mint a magánjog.

A modern jogrendszerekben alkalmazott elhatároláshoz képest a római magánjog és büntetőjog közötti határvonal elhalványul, sőt, – miután a római jog nem tagolódott jogágakra – mai értelemben vett római büntetőjogról nem is beszélhetnénk.¹ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Rómában nem léteztek büntető jogszabályok; csupán az feltételezhető, hogy a büntetőjog körébe tartozó regulák és elvek nem alkottak elkülönült jogágot, hanem a *ius civile*, *ius gentium*, *ius publicum*, valamint *ius privatum* jogrétegei keretében egyaránt fellelhetők voltak. Kezdetben a rómaiak két nagy fogalompárt alkalmaztak: egyrészt különbséget tettek a *ius civile* és a *ius gentium* – azaz kizárólag a római polgárt érintő jog és más jogok – között, másrészt ismerték a *ius publicum* és a *ius privatum* szembeállítását is, melyben a *ius publicum* jelentette a köz dolgát érintő jogszabályok összességét, míg a *ius privatum* az egyének kedvéért és hasznára hozott jogszabályokra vonatkozott.² A köz-magán (*publicus-privatus*) megjelölés már jelen volt ugyan a késő köztársaság idején is, a *ius publicum* és a *ius privatum* – mint jogtagozódást fedő kategóriák – csak a *principatus* kezdetén alakultak ki.³ A római közjog által szabályozott életviszonyokat Ulpianus akképpen jelölte meg, hogy az a vallási dolgokra, a papokra és a tisztségekre vonatkozik.⁴ Ebből kifolyólag a *ius publicum* magába foglalta az ún.

¹ Zlinszky János: *Római büntetőjog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997⁷. 9. o. Ehhez ld. még *Jusztinger János*: A büntetőjog-dogmatika és a római jogtudomány. Zlinszky János kutatásainak tükrében. *Iustum Aeuquum Salutare* 2016/1. sz. 35-48. o.

² Pólay Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica* 1957/3/4. sz. 3-31. o.

³ Brós Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*. Tankönyvkiadó, Budapest 1989⁵. 53. o.

⁴ Ulp. D. 1, 1, 1, 2: ***Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit.***

szakrális jogot (a vallási forma szabályozását és az állami áldozatok rendjét), az alkotmányjogot, az állami szervezet jogát, a rómaiak kifejezésével élve a *magistratusok* jogát, továbbá az állami pénzügyek jogát, míg a *ius privatum* elsősorban a magánélet-viszonyokra, a polgárok családi és vagyoni viszonyaira vonatkozó jogszabályokat tartalmazta.⁵

A későklasszikus majd a posztklasszikus jogtudomány a közérdek (*utilitas publica*) és a magánérdek (*utilitas privata*) fogalmának bevezetésével igyekezett kiküszöbölni a *ius publicum* és a *ius privatum* elhatárolásával kapcsolatban felmerült problémát:

Ulpianus D. 1, 1, 1, 2 (*libro primo institutionum*):

Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.

A fenti Ulpianus-fragmentumból világosan kitűnik, hogy a rómaiak e tudományt két fő részre osztották: az egyik a római állam egészére vonatkozó közjog – mivel bizonyos szabályok az egész közösség érdekeit szolgálták –, a másik pedig az elsősorban egyéni érdekeket szem előtt tartó magánjog.

Mint már említettem, a büntetőjogi normák mind a *ius publicum*, mind a *ius privatum* szabályai között megtalálhatóak voltak. Emellett megjegyzendő, hogy Rómában az államhatalom rendszerint csak azokat a bűncselekményeket üldözte, amelyek közvetlenül a közérdeket sértették.⁶ A magánérdeket sértő cselekményekből deliktuális kötelelem (*obligatio ex delicto*) keletkezett, amelynek következményeként a sértett – mint hitelező – kötelmi keresettel indított perben követelhetette az elkövetőtől – mint adóstól – a büntetés (*poena*) megfizetését.⁷ A magánüldözés alá eső bűncselekmények szabályozása így meglehetősen magánjogias jelleget öltött, ami – a külön jogágakra tagolódás hiánya mellett – szintén nehezítette a római magánjog és büntetőjog éles elválasztását. Lényeges különbség, hogy a modern büntetőjogok az államilag védett közérdeket és a magánérdeket egyaránt védelemben részesítik, a bűnüldözés mára közfeladattá vált.

⁵ Zlinszky: i. m. 10. o.

⁶ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest 2015³, 561. o.

⁷ Földi – Hamza: i. m. 564. o.

Mindazonáltal elmondható, hogy a római jog nemcsak a magánjog, hanem a büntetőjog területén is tanítómestere volt az európai jogoknak. A modern jogrendszerek is két fő jogterületet különböztetnek meg a jogalanyok egymáshoz való viszonya alapján. Az egyik a magánjog, amelyre a jogalanyok közötti mellérendeltségi viszony, egyenlőség jellemző, a másik pedig a közjog, ahol a jogalanyok közötti kapcsolatokban egy sajátos alá-fölérendeltség figyelhető meg, amelynek értelmében az egyik szereplő – rendszerint az állam vagy annak valamely szerve – több jogosultsággal bír, mint amennyi kötelezettsége van, és akarata érvényesítése céljából a rendelkezésére álló hatalmi eszközöket is igénybe veheti. Miután a büntetőjogot is ez a hierarchikus viszony jellemzi, a közjogi jellegű jogágak közé soroljuk.⁸

Az irodalomban általánosan elfogadott definíció szerint a büntetőjog azon jogszabályok összessége, amelyek meghatározzák, hogy mely cselekmények minősülnek bűncselekménynek, ezek elkövetőit hogyan kell felelősségre vonni, velük szemben milyen szankciót és hogyan kell alkalmazni.⁹ E fogalomból tisztán kivehető a modern büntetőjog három fő területe, nevezetesen az anyagi büntetőjog, a büntető eljárásjog (avagy alaki büntetőjog), valamint a büntetés-végrehajtási jog. E tanulmány terjedelmi kereteire tekintettel a következőkben csak az anyagi büntetőjog vizsgálatára szorítkozom, amely a bűncselekménynek minősülő cselekmények meghatározásával, a bűnelkövetők felelősségre vonásának feltételeivel, továbbá a velük szemben alkalmazott szankciókkal foglalkozik.

Ahogy azt a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) is mutatja, modern anyagi büntetőjogunk két nagy részre osztható: az Általános részben azokat az elveket, szabályokat, büntethetőségi feltételeket találjuk, amelyek valamennyi bűncselekményre és elkövetőre vonatkoznak, míg a Különös rész az egyes bűncselekmények körülírását tartalmazza. Ehhez képest a rómaiak kevésbé végeztek általános elvi fejtegetéseket, joguk egészéről elmondható, hogy elsősorban az eljárásjogon alapul, döntéseik esetjog (*case-law*) jelleget hordoznak, és az ezekből levont következtetések, elvonatkoztatott szabályok inkább kivételnek számítanak.¹⁰ A tételt – miszerint a római juristák a jogot alapvetően eseti döntések összességének tartották, és csak szubszidiárius jelleggel alkalmazták a jogi regulákat – jól

⁸ Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2010. 21. o.

⁹ Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 27. o.

¹⁰ Zlinszky: i. m. 33. o.

bizonyítja a híres jogtudós, Paulus egyik megállapítása is: *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*¹¹

Fentiek alapján akár azt is mondhatjuk, hogy a római büntetőjognak nincs általános része, s a jogtudósok magyarázatai – a források jellegének megfelelően – csupán az egyes törvényekhez, mai fogalmaink szerint a büntetőjog különös részéhez kapcsolódtak. Ugyanakkor a római juristák felismerései nemcsak nagy vonalakban, hanem gyakran a részleteket illetően is egybevágóan a mai büntetőjog általános szabályaival.¹² Noha e területen kifejtett munkásságuk nagyságrendileg meg sem közelíti a *ius privatum* körében nyújtott teljesítményüket, érdemesnek tartom azon – a római jogban eredetileg is benne rejlő – szempontok vizsgálatát, amelyekből végső soron a mai büntetőjogunk általános része is kialakult.¹³

II. A büntetőhatalom és a büntetőnormák kialakulása

II. 1. A büntetőhatalmi jogkörökről

A bűnüldözés korai formái – alapvetően a törzsi társadalmakból vett keretek között – az archaikus korban alakultak ki. A közösséget védő normák egy részének megsértése esetén a bűnelkövetőt szakrális büntetéssel sújtották. Ez kezdetben a tettes feláldozását (*consecratio capitis*) jelentette, amely éppen olyan ceremóniák mellett ment végbe, mint az áldozati állat leölése. A későbbiekben főként száműzetést (*exilium*) alkalmaztak, amellyel kapcsolatban BAUMAN megjegyzi, hogy a *humanitas*-eszme római büntetőjogban való korai megjelenésének köszönhetően a vádlott önként is száműzetésbe vonulhatott, s ily módon esélyt kapott a halálbüntetés elkerülésére.¹⁴ Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelentette életének megóvását, hiszen a bűncselekmény elkövetése miatt a tettetést átkozottnak (*sacer*) tekintették, akit – akárcsak az idegeneket – bárki büntetlenül megölhetett, miután a közösség normái már se nem

¹¹ Paul. D. 50, 17, 1. Ld. *Nótári Tamás: A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2008. 120. o.: „Nem a regulából ered a jog, hanem a fennálló jogszabályból lesz a regula”.*

¹² Áttekintően ld. *Jusztinger János: ‘Általános részi’ alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban. Scriptura 2015/2. sz. 103-115. o.*

¹³ Erről ld. még *János Jusztinger: Dogmatics of Criminal Law and the Roman Jurisprudence. Journal on European History of Law 2016/1. sz. 73-78. o.; Jusztinger János: A büntetőjogi dogmatika előképei az antik római jog kazuisztikájában. Benedek Ferenc kutatásainak tükrében. In: Antecessores Iuris Romani. Óriás Nándor és Benedek Ferenc emlékezete. Tanulmányok a római jog és a jogtörténet köréből (szerk. Bíró Zsófia – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila). PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, Pécs 2016. 71-86. o. A római büntetőjog mélyrehatóbb elemzéséhez nyújthat továbbá segítséget a hazai szakirodalomból: *Sáry Pál: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2011.; Molnár Imre: Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2013.**

¹⁴ *Richard A. Bauman: Crime and punishment in ancient Rome. Routledge, London – New York 1996. 6. o.*

védtek, se nem kötötték. Az önként vállalt *exilium* törvényi garanciáit Sulla teremtette meg – a Kr. e. I. századig konvención alapult.¹⁵

A római állam szabad kezet adott a népnek azon bűncselekmények megtorlását illetően, amelyek közösséget sértő volta nem igényelt sem magyarázatot, sem egy felsőbb hatalom beavatkozását. Erre kiváló példa a XII táblás törvényben szereplő *intestabilitas* jogintézménye, ami annak a személynek a büntetése volt, aki megtagadta egy olyan ügylet tanúsítását, amelynél tanúként (*testis*) közreműködött. A sértett félnek jogában állt az *intestabilis* személy ajtaja előtt három napon keresztül fennhangon elkiabálni az őt ért sérelmet, melyről így – zárt, kis közösségről lévén szó – mindenki értesülhetett. Ettől kezdve az *intestabilis* személy egyrészt nem lehetett tanú, másrészt az általa megkötni kívánt jogügyleteknél sem tanúskodhatott senki. Figyelemmel arra, hogy az archaikus jog ügyletei szóban és túlnyomórészt tanúk jelenlétében kötöttek, e büntetés nyomán az elkövető vagyoni jogilag tehetetlenné vált.¹⁶ A hamis tanú – úgy, mint a hamisan ítéelő bíró vagy a tolvaj rabszolga – büntetése még súlyosabb volt: a közösség tagjai letaszíthatták a Tarpeii-szikláról. Máskor a közösség – a büntetés végrehajtása helyett – csupán felügyelte a sértett önhatalmú igény-, illetve jogérvényesítését. Ilyen például az idézést megtagadó adós elfogása, vagy a nem fizető adós felett a hitelező hatalomszerzése, amelynek értelmében a hitelezőnek jogában állt az adóst eladni rabszolgának, sőt, akár életét is kiolthatta.

A klasszikus értelemben vett büntetőjog azonban olyan – már a XII táblás törvényben is megtalálható – szabályokból ered, amelyek megsértőivel szemben állami úton, a közösség hatalmát képviselő állami szervek, a *magistratusok* jártak el (*iudicatio*). A közösség által átruházott hatalmuk kezdetben korlátlan volt, azaz ők döntöttek valamely cselekmény társadalomra veszélyességéről vagy jogellenességéről, illetve a bűnelkövető személyéről és a megtorlás módjáról is. Ezt a féken tartó, fegyelmező hatalmat, ami a korai római jogban egyaránt megillette a családfőt (*paterfamilias*), a hadvezért (*imperator*) és az államhatalom képviselőjét (*magistratus*), – a későbbi terminológia kifejezésével élve – *coercitiós* jogkörnek nevezzük.¹⁷ A továbbiakban ennek alakulását veszem górcső alá a három említett büntető hatalom kapcsán.

A római jogban az állam nem kívánt beavatkozni a család belső viszonyaiba, ehelyett korlátlan döntési jogkörrel ruházta fel a *paterfamiliast*, akinek hatalma alá nemcsak a család tagjai tartoztak, hanem a családba befogadott – magukat a családfő mint *patronus* hatalma alá

¹⁵ Sály Pál: Büntetés és büntetés az ókori Rómában. Jogtudományi Közöny 1999/7-8. sz. 358. o.

¹⁶ Itt jól megfigyelhető az ún. *talio*, avagy „szemet szemért, fogat fogért” elv (*lex talionis*) érvényesülése.

¹⁷ Zlinszky: i. m. 13. o.

önként helyező – idegenek (*cliens*), valamint a családhoz kényszerből tartozó személyek, a rabszolgák (*servus*) is. A családfő e személyek felett szabad mérlegelés alapján gyakorolta hatalmát, így mindenfajta kötöttség nélkül állapíthatta meg, hogy mit minősít sérelemnek, s azt miként torolja meg. Kizárólag az ő akaratától függött, hogy eltekint-e a büntetéstől, egyszerű intést ad, vagy kitagadja, rabszolgaként eladja, esetleg halálra ítéli a hatalma alatt álló bűnelkövetőt. Nem volt sem törvényben előírt eljárás, sem ítélethozatal; az abszolút jogkör érvényesüléséhez pusztán a családfő belső elhatározására volt szükség. Ennek korlátjaként a XII táblás törvény már előírta, hogy a *paterfamilias* kizárólag a családi tanács, más néven a „házibíróság” (*iudicium domesticum*) összehívása után – annak beleegyezésével – alkalmazhatott halálbüntetést, amennyiben bebizonyosodott a jogszerű ok (*iusta causa*) fennforgása.¹⁸

A hadvezér korlátlan döntési jogköre a király (*rex*) teljhatalmából eredeztethető, amely magába foglalta a hadsereg feletti parancsnoki tisztséget, a legfőbb vallási tekintélyt, valamint a város rendjének fenntartása érdekében gyakorolt hatalmat egyaránt. A *rex* visszavonhatatlan, életfogytig tartó *imperiuma* ugyan a népgyűléstől kapott felhatalmazáson alapult, annak gyakorlásával nem volt köteles elszámolni, így a mellette működő tanácsadó testület véleményének kikérése, illetve figyelembe vétele is saját belátása szerint történt. A hadvezér kezében összpontosult hatalom Róma történetének kezdeti időszakára vezethető vissza, amikor a város falain túl állandó háború dúlt, emiatt pedig minden idegen veszélyt jelentett és ellenségnek számított. A falakon kívül a római polgár katona, a *magistratus* pedig hadvezér volt. E katonai szervezetben a hadvezér korlátlan hatalmi jogkörrel rendelkezett mind a magatartások államra veszélyesnek – katonai értelemben vett bűncselekménynek – minősítése, mind a kötelességszegő katonával szemben alkalmazandó fegyelmezési eszközök¹⁹ vonatkozásában. Hatalmát tetszés szerint átruházhatta tisztjeire, helyetteseire, akiknek valamennyi katona ugyanúgy engedelmisséggel tartozott, mint magának az *imperatornak*. Az általa kiszabott büntetés végrehajtását vagy ő maga végezte el, vagy a személyes szolgálatában álló *lictorokra* bízta, akik egy vesszőnyalábot (*fascis*) és egy ahhoz kötött bárdot (*secus*) hordoztak magukkal, jelezve, hogy az általuk kísért *magistratusnak* jogában áll akár halálos kimenetelű testi fenytést is alkalmazni. Miután az *imperium* korlátlan volt, a hadvezér jogellenes eljárása fogalmilag kizárt, legfeljebb azért vonhatták felelősségre, hogy

¹⁸ Nótári Tamás: Római köz-és magánjog. Lectum Kiadó, Szeged 2011. 319. o.

¹⁹ Ilyen volt például a lefokozás, a zsoldlevonás, a testi fenytés vagy a halálbüntetés.

célszerűtlenül – és ezzel az államnak sérelmet okozva – járt el. Erről tisztsége után köteles volt számot adni az őt hatalomra emelő népnek, később pedig a *senatus*nak.²⁰

A *magistratus* diszkrecionális jogköre kettős volt: Róma falain belül állami hatóságként járt el, ezáltal a legfőbb polgári hatalom (*imperium domi*) birtokosa volt, míg a falakon kívül a legfőbb hadvezéri hatalmat (*imperium militiae*) tudhatta magáénak. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy *imperiuma* ugyanolyan teljességgel érvényesült mind a városfalon kívül tartózkodó katonák, mind a városban élő polgárok tekintetében. Azonban a falakon belül gyakorolt *imperium domi* meglehetősen korán korlátokba ütközött: mivel a *magistratusi* hivatalt mindig legalább két személy töltötte be, a társ*magistratus* beavatkozása (*intercessio*) akadályozhatta a döntés véghezvitelét; másrészt a *lex Valeria de provocatione*²¹ és a XII táblás törvény alapján a római polgárral szemben kiszabott halálos ítélet kizárólag a népgyűlés (*comitia centuriata*) hozzájárulásával volt végrehajtható. Tehát a *ius provocationis* értelmében a halálra ítélt római polgár a népgyűléshez fordulhatott segítségért.

Később a *magistratus* büntetőhatalmát tovább korlátozták, amelynek keretében tételesen meghatározták az üldözendő cselekmények körét, a követendő eljárást, illetve az alkalmazható szankciókat. Ahol e büntetőjogi szabályok nem gátolták a *magistratus* tevékenységét, ott *coercitiós* jogköre továbbra is a rendelkezésére állt. Erre elsősorban azért volt szükség, hogy a hatóság a köz érdekében ellátott rendfenntartó feladatainak – az előírt hatalmi eszközök²² segítségével – zavartalanul eleget tehesen. Következésképpen, ha a *magistratus* csupán fenyítőjogát gyakorolta a római polgárral szemben, akkor azt nem illette meg a *ius provocationis*. A *coercitiós* jogkör terjedelme szerint különbséget kell tennünk a teljes *imperiummal* bíró *magistratusok* – azaz a *consul* és a *praetor* –, valamint a fő*magistratusok* (*magistratus maiores*) által delegált, korlátozott jogkörrel rendelkező kisebb *magistratusok* (*magistratus minores*) között.²³ A néptribunus e tekintetben sajátos helyet foglal el, hiszen annak ellenére, hogy *imperiummal* nem rendelkezett, a *coercitiós* jog mégis megillette. Mivel

²⁰ Zlinszky: i. m. 15. o.

²¹ Kr. e. 300 körül keletkezett a Valerius *consul*nak tulajdonított törvény, amely egyrészt megalapozta a *provocatio* intézményét, másrészt kikötötte, hogy bármely személy, akiről bebizonyosodik, hogy királyi hatalomra tör, teljes vagyonának elkobzásával és halállal bünhődik. Valerius a törvény népszerűsége miatt elnyerte a *Publicola* (közösség barátja) *cognomen*t. „A legnépszerűbbek ezek közül a törvények közül azok voltak, melyek megadták a jogot a polgároknak, hogy a *magistratusok* ítéletei ellen fellebbezzenek a római néphez, és az isteneknek ajándékozták azon személyek vagyonát és életét, akik a királyi hatalom elérésére törekedtek” (Livius 2, 8).

²² Úgy, mint a bilincsbe verés (*vincula*), a bírság (*multa*), a zálogolás (*pignoris capio*) vagy a testi fenyítés (*verberatio*).

²³ Nótári: Római köz-és magánjog... 320. o.

szent és sérthetetlen (*sacrosanctus*) volt, az őt megsértő személy hazaárulónak (*perduellis*) minősült, akivel szemben a néptribunus tetszőleges fenyítést vagy büntetést alkalmazhatott.²⁴

Idővel magát a *coercitiós* jogot is korlátok közé szorították azáltal, hogy a felnőtt férfi római polgárok esetében törvény által előírt eljáráshoz kötötték, alkalmazását pedig meghatározott cselekményi körre szűkítették, amihez tételesen hozzárendelték a kiszabható büntetéseket. Tehát a hatóság már nem hozhatott önálló döntést (*iudicatio*), feladata kimerült a büntetőeljárás bevezetésében (*iurisdictio*), ami aztán a maga rendes szabályai szerint zajlott le. Ugyanakkor a fentiek alapján megállapítható, hogy e korlátozás nem vonatkozott a nőkre, az idegenekre és a nem szabadokra, tehát velük szemben a fegyelmezési jogkör mindvégig korlátlan maradt – kivéve, ha valamely *paterfamilias* hatalma védelemben részesítette őket.²⁵

Még a köztársaság idején is találkozhatunk azonban olyan esetekkel, amikor a római állam alkalmi feladatok ellátására rendkívüli *magistratus*okat nevezett ki, akik valamennyi római polgárral szemben korlátlan *coercitiós* joggal bírtak: ilyen volt például a *dictator*, vagy a *senatus* által kihirdetett szükségállapot²⁶ idején a *consul*. Szintén nem ütközött korlátokba a fegyelmezési jog az államközi sérelmek és a hazaárulás (*perduellio*) vonatkozásában. Utóbbiról már szó esett a néptribunus megsértője kapcsán, aki ugyancsak *perduellis*nek minősült, ezáltal pedig elvesztette római polgárjogát, tehát a *coercitio* vele szemben éppoly korlátlan volt, mint az idegenek esetében. Természetesen a hazaárulás tényének és a polgári *status* megszűnésének bizonyítása csak törvényes eljárás keretei között történhetett, így szükség esetén meg kellett dönteni a polgárjog fennállása mellett szóló vélelmet. Államközi sérelemről akkor beszélhetünk, ha a *senatus* által delegált római polgár a neki juttatott hatáskört túllépve kötött szerződést, békét, vagy sértett meg idegen államot. Ennek egyik következménye lehetett a külön eljárás nélküli elítélés és kivégzés, a másik a tettes idegen államnak történő kiszolgáltatása (*noxae deditio*), amely révén Róma elkerülhette a sértett bosszúját.²⁷

A Kr. e. II. században a *coercitio* eszközei tekintetében lényegi változások álltak be az idősebb Cato által, aki a *leges Porciae* nevezetű törvényeiben megtiltotta a *magistratus*oknak a testi fenyítés és a bilincsbe verés alkalmazását. Míg a főhatóságoknak továbbra is joguk volt a

²⁴ Példaként említhető az a Kr. e. 131-ben történt eset, amikor Caius Antistius Labeo néptribunus az őt megsértő Caecilius Metellus Macedonicus *consort* le akarta dobni a Tarpeii-sziklárról, ahogy a hazaárulókat szokás. Miután ezt az egyik néptribunustársra *intercessió*jával megakadályozta, a *coercitio* keretében leromboltatta a *consort* – vallási védelem alatt is álló – házát, ezzel elégtételt véve az őt ért sérelemért.

²⁵ Ez is bizonyítja, hogy a családfő *imperium*ának nemcsak fegyelmező, hanem védelmező szerepe is volt.

²⁶ A *senatus* a szükségállapotot *senatus consultum ultimum*mal rendelte el, amivel teljhatalmat adott a *consul*oknak, hogy mindent megtehessenek, amit az állam biztonsága érdekében szükségesnek tartanak.

²⁷ *Nótári*: Római köz-és magánjog... 321. o.

letartóztatás foganatosításához, a kisebb *magistratus*oknak csupán a zálogolás (*pignoris capio*) és a bírság (*multa*)²⁸ maradt eszközül. Fontos megjegyeznünk, hogy a *magistratus coercitió*s döntése nem minősült büntetőítéletnek, ennek okán nem járt becsületvesztéssel (*infamia*), és nem jelentett ítélt dolgot (*res iudicata*) sem – azaz nem volt jogerős –, vagyis más *magistratus* által bármikor törölhetővé vagy visszavonhatóvá vált (*intercessió*s jogkörön kívül is). Mai terminológiával élve a közigazgatási rendészeti döntésekhez hasonlított. Ítéletnek csak azon elmarasztaló döntés minősült, amelyet az erre rendelt bírák *quaestió*s eljárás²⁹ keretei között hoztak. Később a *quaestió*s eljárást felváltotta az esküdtbírói eljárás,³⁰ melynek menetét kezdetben Sulla rendelkezései szabályozták. Radikális reformfolyamat vette kezdetét, melynek köszönhetően hamar megindult az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) felállítása is. Az általánosan elfogadott nézet³¹ szerint például Sulla egyik legjelentősebb – a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló – törvénye, a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* összevonta³² a *quaestio de sicariis* és a *quaestio de veneficis* intézményét, s így létrehozta a különböző élet ellen irányuló bűncselekményeket egységesen elbíráló, 32 esküdtbíróból álló törvényszéket (*quaestio perpetua de sicariis et veneficis*), melynek hatásköre az erőszakos, illetve a méreggel történő emberölés elbírálásán kívül a tűzvészokozás és a főbenjáró váddal való visszaélés eseteinek vizsgálatára is kiterjedt.

Összességében elmondható, hogy a római jogban kialakult hatalmi jogkörök jelentős hatást gyakoroltak a modern büntetőjogra, sőt, – azon túl – a mindennapi életre is. Feltehetőleg innen ered a családfői tekintély, valamint az egyes vezetőkkel, állami szervekkel szembeni feltétlen tisztelet és engedelmesség gondolata is a közfelfogásban. A büntetőjog területén, pontosabban az ún. alaki büntetőjogban – amit rendszerint büntető eljárásjognak nevezünk – számos olyan hatáskörre, illetve jogkörre vonatkozó rendelkezést találunk, amely egyértelműen visszavezethető az ókori jurisperitusok büntetőjogi tevékenységére.

²⁸ Érdekességként megemlíthető, hogy a *lex Aternia Tarpeja* Kr. e. 454-ben a bírság legnagyobb mértékét (*suprema multa*) 30 ökörben és 2 juhban állapította meg, s – hogy a *magistratus* ne szabhasson ki tetszésszerű összeget – ha az elítélt pénzzel fizetett, egy ökör értéke 100 *as*, egy juhé pedig 10 *as* volt, azaz a kiszabható bírság legfeljebb 3020 *as* lehetett.

²⁹ Zlinszky: i. m. 17. o.: „*Quaestió*s eljárás alatt értjük azt a *magistratus* által folyamatosított nyomozást, amelyben kérdések útján tisztázni kellett, hogy történt-e bűncselekmény, és azt ki követte el”.

³⁰ Az esküdtbírói eljárás menetét bővebben lásd *Bauman*: i. m. 21-34. o.

³¹ Így például *Bernardo Santalucia*: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Giuffrè, Milano 1998². 146. o.

³² A szakirodalomban van olyan tézis is, mely szerint e két intézmény továbbra is elkülönítve működött. Ld. *Andrew William Lintott*: *The quaestiones de sicariis et veneficis and the Latin lex Bantina*. *Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie* 1978/106. sz. 127. o.

II. 2. A törzsi normáktól az állami szabályalkotásig

Az első római büntetőnormák a XII táblás törvényben (*Leges duodecim tabularum*), illetve az ún. királyi törvényekben (*Leges regiae*) találhatóak. Noha a királyi törvények lejegyzésének kora vitatott, a XII táblás törvény pedig mintegy 300 évvel Róma alapítása³³ után keletkezett (Kr. e. 451-450), annyi bizonyos, hogy mindegyik törvény lejegyzése koránál ősbibb normákat tartalmaz. Ennek egyik ésszerű magyarázata, hogy a XII táblás törvény nem egy jogalkotási folyamat – kodifikáció – eredménye, hanem a szokásjog által szentesített törvények írásba foglalása.

Az archaikus kor büntetőjogi szabályainak rétegződése szerint három csoportot különböztetünk meg: ezek a törzsi normák, a szakrális normák és az állami jogalkotás útján kialakított büntetőnormák.³⁴ Az alábbiakban e három normaréteg kialakulását, fejlődését és egymáshoz való kapcsolatát kívánom szemügyre venni.

1. Róma alapítása előtti eredetet mutatnak a normák első rétegét képező törzsi normák, melyek a közösség és a környező társadalmak által egységesen ismert és elismert szokásokból tevődtek össze. Az államilag még nem szervezett, csupán vérrokonsági alapon összetartozó egyedekből álló társadalomban a közösségi létet fenyegető ellenséggel szemben – legyen az akár egy, akár több személy – a törzs egységesen lépett fel.³⁵ Különböztettek viszont aszerint, hogy a sérelmet a törzs tagja vagy idegen személy követte el: amennyiben a tettes idegen volt, felette a sértett bosszúja korlátlanul érvényesült,³⁶ törzsbeli elkövető esetén azonban a közösség ellenőrzést gyakorolt a sértett önbíráskodása felett, hiszen mindannyiuk közös érdekét szolgálta az ellentétek tovább gyűrűzésének – s ezáltal a közösség fennmaradását veszélyeztető létszámbeli veszteségek – elkerülése. E felismerésnek köszönhetően a magánbosszú helyébe fokozatosan a *talio* elvének alkalmazása lépett, melynek értelmében a tettesnek ugyanazt a sérelmet kellett elszenvednie, mint amit ő maga okozott. Jól szemlélteti ezt a közismert mondás: „szemet szemért, fogat fogért” avagy „*oculum pro oculo, dentem pro dente*”. Idővel lehetőség nyílt az okozott sérelem anyagi eszközökkel való jóvátételére, azaz vérdíj (*compositio*) fizetésére, ami tulajdonképpen a bosszútól való mentesülés megvásárlását jelentette. Emellett már a XII táblás

³³ Róma alapítását a történetírók a Kr. e. VIII. század közepére datálják, Romulus és Remus mondája szerint a pontos időpont Kr. e. 753. április 21-e volt.

³⁴ *Nótári*: Római köz-és magánjog... 322. o.

³⁵ *Zlinszky*: i. m. 23. o.

³⁶ A sértettnek a megtorlaskor számolnia kellett az idegen saját törzsének esetleges bosszújával is. E tekintetben ugyan saját felelősségére cselekedett, a következmények akár az egész törzsre kihathattak.

törvény is előírta, hogy a testi sértés bizonyos fajtáinál az elkövetővel szemben csak akkor érvényesült a *talio*, ha a sértettel való kiegyezése (*pactio*) eredménytelennek bizonyult.³⁷

Mínt hogy a közösség fennmaradásához elsődlegesen minél nagyobb lélekszámra volt szükség, az első büntetendő cselekménynek egy másik törzsbeli személy vétkes (*sciens dolo*) megölése minősült, amely *talio* büntetést vont maga után, vagyis az elkövető halállal lakolt. Romulus, Róma első királya, vérségileg egymástól idegen egyedekből hozta létre alattvalóinak közösségét, ezért szüksége volt valamilyen mesterséges összekötő kapocsra a béke fenntartásához. Erre szolgált a testvériség (*fratria*) kihirdetése: a közösség minden tagjának úgy kellett tekintenie a másokra, mint rokonára. Nem meglepő tehát, hogy Romulus minden törzsbeli egyén vétkes megölését apagyilkosságnak (*parricidium*)³⁸ minősítette. Véletlen (*casu*) emberölés esetén legfeljebb a sértett rokonai követelhetek elégtételt, ami egy kosnak a tettes általi feláldozásában nyilvánult meg.³⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy a törzsi eredetű és a szakrális normák nem különültek el élesen egymástól, másrészt nyilvánvaló, hogy a szándékosságot és a gondatlanságot már az archaikus jog is megkülönböztette.

A törzsi társadalomból átvett szabályok mellett tanúskodnak a bűnelkövető önbíráskodással történő megbüntetésének esetei, melyek széles köre a családi szintéren játszódott. Az ősi rómaiak a házközösséget apró államnak (*pusilla res publica*) tartották, ahol a békét a *paterfamilias* családfői hatalma biztosította, így annak jogi szabályozására nem volt szükség, a királyi törvények legfeljebb társadalmi ellenőrzést írtak elő. Később a hatalomalatti bűncselekményeit mind a családfő, mind az állami jogszolgáltató elbírálhatta, s e hatásköri kettősség a császárkor kezdetéig megmaradt.⁴⁰

A törzsi normák kettős hagyományára utal a vagyon elleni bűncselekmények szabályozása. Mint az ismeretes, Róma lakosságát kezdetben két fő népcsoport alkotta: a földműveléssel foglalkozó parasztok, illetve az állattenyésztő pásztorok. A vagyoni sérelmek körében éles különbség mutatkozott a sajátjukhoz ragaszkodó parasztok relatíve szigorú hagyománya és a könnyedebb erkölcsű pásztorok enyhébb tradíciója között. Nem véletlen

³⁷ Lex XII tab. 8, 2: *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.*

³⁸ A *parricidium* etimológiai magyarázatával kapcsolatban eltérő megoldásokkal találkozhatunk. Zlinszky véleménye szerint e kifejezés nem más, mint a „*pari-cidium*” szóösszetétel, melynek jelentése: hasonló megölése. Nótári azonban úgy véli, hogy a *parricidium* inkább az apa (*pater*) és a gyilkosság (*caedere*) szavakból összetett „*patri-cidium*”-ből alakult ki.

³⁹ Ez – a *talio* elvét figyelembe véve – tulajdonképpen a tettesnek egy őt helyettesítő más áldozattal (jelen esetben kossal) történő kiváltásaként fogható fel.

⁴⁰ Nótári: Római köz-és magánjog... 324. o.

tehát, hogy az archaikus büntetőjog – holott szakkifejezésekben nem bővelkedett – a lopásnak⁴¹ két megnevezését ismerte: egyik a *furtum*, azaz ingó dolog ellopása, a másik pedig a *peculatus*, ami kezdetben az állat ellopását, majd a közvagyon elleni bűncselekményt jelentette.⁴² A paraszti hagyományok a lopás elkövetőjét főbenjáró büntetéssel vagy rabszolgasorssal sújtották. A XII táblás törvény ezt annyiban korlátozta, hogy a tolvajt csak akkor lehetett megölni, ha éjjel tetten érték,⁴³ vagy ha fegyverrel védekezett, ha viszont nappal érték tetten, vagy magával vitt fegyverét védekezésre nem használta, akkor megkorbácsolás után rabszolgaként a sértettnek adták át.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan létezett egy másik – feltehetőleg pásztoroktól származó – hagyomány, amely minden vagyoni sérelmet a kétszeres érték (*duplum*) megfizetésével büntetett.⁴⁵ A későbbiekben lassan ez utóbbi vált uralkodóvá, de a XII táblás törvényben még mind a szigorúbb, mind az enyhébb büntetési nem megtalálható.

2. A szakrális normák egy része a Róma alapítása előtti időkből származik, ugyanakkor jelentős hányada az alapítással jött létre, amikor a kezdetben gyenge államnak vérségileg egymással nem rokon népcsoportok békés együttélését kellett biztosítania. Mivel egyik releváns csoporttal sem fordulhatott szembe, a felsőbb hatalmak közvetítésére hivatkozott, s az istenek akaratának végrehajtójaként lépett fel. A szakrális büntetőnormák által szabályozott társadalmi viszonyokat alanyaik szerint három csoportba soroljuk: családon belüli ellentétek, újonnan betelepült és régebbi lakosok közötti konfliktusok, valamint a parasztok és pásztorok összetűzései.

Egészen a királyi törvényekig vezethetők vissza azok a szakrális büntetések, amelyek a családon belüli jogellenes cselekmények elkövetőit sújtották. Így például, ha a *paterfamilias* eladta feleségét, büntetésként feláldozták Ceres istennek (*Cereri sacer esto*); ha pedig alapos ok nélkül elvált tőle, akkor vagyona egyik felét az említett istennek áldozták, másik felét pedig köteles volt a feleség részére átadni. Továbbá a szülők isteneinek áldozták fel (*divis parentum sacer esto*) az anyósával vagy apósával ellenszegülő menyét és a szüleit tetteleg bántalmazó gyermeket is.⁴⁶ Mindemellett a konfliktusok jelentős része az eltérő hagyományokat őrző

⁴¹ A lopás és az ahhoz szorosan kapcsolódó bűncselekmények részletes ismertetését ld. *Olivia F. Robinson: The Criminal Law of Ancient Rome. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995. 23-40. o.*

⁴² Ennek magyarázata az lehet, hogy Róma alapítása előtt a nyájak törzsi vagy nemzetségi tulajdonban voltak, így a nyájból való lopás a közösség ellen irányuló bűncselekménynek számított.

⁴³ Lex XII tab. 8, 12: *Si nox furtum faxsit, si occisit, iure caesus esto.*

⁴⁴ Lex XII tab. 8, 13: *Luci ... si se telo defendit, ... endoque plorato.*

⁴⁵ Zlinszky: Római büntetőjog. 26. o.

⁴⁶ *Nótári: Római köz-és magánjog... 325. o.*

törzsek tagjainak házasságából (*exogamia*) adódott – elsősorban akkor, ha a feleség régebbi rokonsága szerint a másik törzsbe tartozó férj méltatlanul bánt asszonyával. Az efféle szakrális normák a törzsi-nemzetségi szervezet fellazulásával lassan feledésbe merültek, hiszen a társadalmi háttér megváltozása által alkalmazásuk feleslegessé vált.

A szakrális normák második csoportja a *cliensek* és a *patronusok* viszonyát szabályozta. Már a királyok korától érvényesült az a rendelkezés, miszerint *cliens* és *patronus* egymást nem vádolhatta, valamint egymással szemben se nem tanúskodhatott, se nem szavazhatott. A *cliensek* további szakrális védelmére azért volt szükség, mert a Rómába való betelepülésük alkalmával valószínűleg nem mindegyikük kapott automatikusan polgárjogot, érdekeiket viszont valami úton-módon biztosítani kellett, hiszen gazdaságilag a közösségnek számos előnye származott belőlük.⁴⁷ Épp ezért már a XII táblás törvény is *sacernek* minősítette azt a *patronust*, aki *cliensével* szemben csalárdul járt el.⁴⁸

Szakrális védelemmel oldották meg a földművelő parasztok és az állattenyésztéssel foglalkozó pásztorok eltérő életmódjából adódó ellenséges viszonyok rendezését is. Mivel a parasztok védeni kívánták megművelt földjeiket, a pásztorok pedig a szabad legelőváltáshoz ragaszkodtak, a fiatal államnak olyan megoldást kellett találnia, melyet mindkét – számára nélkülözhetetlen – csoport elfogad. Így aztán az istenek védelme alá helyezte a lakóházat, a határkövet, az ekehúzó ökröt, a vetést és a betakarított termést. Következésképp a szántó-vető ökör vagy a határkő megsértője *sacerré* vált, azaz kizárták a közösségből; főbenjáró büntetés járt annak, aki szómágiával másra ártó éneket mondott, vagy vetését ráolvasással megrontotta; a kiközösítésen túl Ceresnek áldozták fel azt, aki éjjel a lábon álló gabonát lelegeltette vagy levágta; a más házát vagy gabonaasztagát felgyújtó tettet pedig megkötözve tűzbe vetették.⁴⁹

Az ősi szerződéseknél és peres eljárásoknál alkalmazott eskü úgyszintén szakrális védelem alatt állt, így ha valaki hamisan tett esküt, vagy esküvel megerősített állítását nem tudta bizonyítani, *sacerré* vált. Emellett a vallási élet személyeit és tárgyait sértő cselekmények elkövetőit is a szakrális normák által meghatározott szankciókkal sújtották, sőt, ha a tettes vallási személy volt, minősített büntetés várt rá.⁵⁰

⁴⁷ Zlinszky: i. m. 29. o.

⁴⁸ Lex XII tab. 8, 21: *Patronus si clienti fraudem facerit, sacer esto.*

⁴⁹ Nótári: Római köz-és magánjog... 326. o.

⁵⁰ Érdekességként említhető, hogy a megbecstelenített Vesta-szüzet fogadalma megszegéséért élve eltemették, az őt megbecstelenítő személyt pedig kivégezték. Továbbá a vallási tárgy ellopása nem magánbűncselekménynek minősülő *furtum* volt, hanem a közbűncselekmények körébe tartozó *sacrilegium*.

3. A korai Róma büntetőnormáinak harmadik rétegét a szoros értelemben vett törvények (*leges*) alkották.⁵¹ Míg az eddig megjelölt normacsoportok már az alapítást megelőzően léteztek – s csupán megerősítésre szorultak –, az itt említett normaréteg tudatos állami szabályalkotó tevékenység eredménye, melynek célja a társadalomban újonnan adódó konfliktusok mindenki érdekében való feloldása.⁵² Az állam elsőként a saját biztonságát garantáló jogszabályokat alkotta meg, és a rá veszélyt jelentő római polgárra ugyanolyan szigorral sújtott le, mint az ellenségre. Ide tartozott a már korábban említett hazaárulás (*perduellio*) esete, amelynek kivizsgálására az államhatalom által kijelölt tisztségviselők – nevezetesen a *duoviri perduellionis* – voltak jogosultak. Az összeesküvések elkerülése végett a XII táblás törvény tiltotta az éjjeli gyülekezést (*coetus nocturnus*) is.⁵³ A *sacrosanctus*nak tekintett néptribunusok védelme és a személyüket megsértő egyén hazaárulóként való megbüntetése – azaz a Tarpeii-szikláról való letaszítása – úgyszintén az állam megerősödése utáni időkből származik.⁵⁴ A törvények szabta további büntetések többnyire enyhítő tartalmúak voltak, s egyre szélesebb körben jelent meg a tarifáisan megállapított vagy a bűncselekménnyel okozott kár mértékéhez igazodó – annak többszörösére (*duplum, quadruplum*) menő – vagyoni büntetések alkalmazásának lehetősége.⁵⁵

A modern büntetőjogban kétféle értelemben beszélünk büntetőjogi jogszabályról: egyrészt így hívjuk az összes büntetőjogi normát tartalmazó büntető törvénykönyvet, másrészt egyetlen büntetőjogi norma (pl. egy adott bűncselekmény tényállása) is büntető jogszabálynak minősül.⁵⁶ A mai büntetőnormák megalkotásának célja megegyezik a már rómaiak által is meghatározott célkitűzéssel: ez pedig nem más, mint a társadalom alapvető érdekeinek, értékeinek védelme az azokat veszélyeztető magatartásokkal szemben. Mivel a jogszabályoknak – akárcsak az antik Rómában – igazodniuk kell a folyton változó társadalmi életviszonyokhoz, számos törvényünk – köztük a Btk. is – kisebb-nagyobb módosításokra szorult az elmúlt esztendőök során.

⁵¹ Ilyenek voltak például Sulla bizonyos törvényei, melyeket később Caesar és Augustus egészített ki a *lex Iulia de vi publica* és a *lex Iulia iudiciorum publicorum* törvényekkel. *Jelentősek még a Digesta 47-48. és a Codex 9. könyvében Justinianus által összefoglalt büntető jogszabályok is.*

⁵² Zlinszky: i. m. 22. o.

⁵³ Lex XII tab. 8, 26: *XII tabulis cautum esse cognoscimus, ne quid in Urbe coetus nocturnos agitare.*

⁵⁴ Nótári: Római köz-és magánjog... 327. o.

⁵⁵ Zlinszky: i. m. 32. o.

⁵⁶ Balogh – Tóth: i. m. 58. o.